

**Foredrag i Oslo Militære Samfund
10. november 2003**

ved

Stephan Tschudi-Madsen
Tidligere Riksantikvar

”Oslo Militære Samfunds bygning - og dets arkitekt

Det er en ære og en glede å få anledning til å få stå på Oslo Militære Samfunds talerstol – jeg tror jeg tør si en av hovedstadens tre viktigste faglige fora ved siden av Handelsstanden og Polyteknisk Forening. I motsetning til de to sistnevnte er Oslo Militære Samfund solid plantet med det ene benet i det offentlige og militære, og det annet i det sivile liv. Dette har vært til det almene samfunns *glede og berikelse*.

Således er det også med den bygningen som jeg skal tale om i aften. Den har det ene ben solid plantet på selve det historiske Akersberget – og det annet i det tilgrensende myrlendte strøk. Dette har vært Oslo Militære Samfunds *bekymring og fortvilelse*.

Men før vi går løs på selve bygningen, har jeg lyst til å si noen ord om arkitekten som tegnet huset vi er i, både fordi han er en typisk representant for sin tid og for det liv som rørte seg i Christiania i siste halvdel av 1800-årene, og fordi han og hans slekt har vært knyttet til Forsvaret og det kunstneriske liv i hovedstaden like til våre dager – en både sjelden og fascinerende kombinasjon.

Det hele begynte med en sjøreise sommeren 1847. I det den tyskfødte kjente arkitekt, med det franskklingende navn Alexis de Chateauneuf, seilte nordover gjennom Øresund med sin unge hustru Caspara, født Møller, datter av den kjente skolemann Ulrich W Møller – Møllergatens skole. Gjennom sin svigerfamilies bekjentskaper hadde den tyske arkitekt fått i oppdrag å tegne nytt tårn til Vår Frelsers kirke i Christiania. Man sier at det var under denne sjøreise Chateauneuf ble inspirert av tårnene på Kronborgs slott(1). Det får være som det vil, vi fikk i hvert fall den vakre, gjennombrutte nygotiske, tårnhjelm på Oslo Domkirke, som vi alle kjenner. Etter denne suksess, vant Chateauneuf så Norges første arkitektkonkurranse – Trefoldighetskirken i Christiania – i februar 1850. Han drar til Christiania med sin hustru og tar inn hos sin svigerfamilie. Alt synes å gå mot lykkelig sommer og sol. Men nå trenger han en assistent.

Året før hadde Chateauneuf truffet den 23 årige stenhugersvenn og ornamenttegner Andreas Friedrich Wilhelm von Hanno (1826-1882) og knyttet ham til seg. von Hanno var utenom sin kunstneriske begavelse, dessuten en vennlig og sosialt anlagt ung mann. Da han ble opptatt som svenn i Hamburg ropte alle at det ikke var noe å si på ham: ”Nei, nei, et fix mannfolk, men han må lære å drikke mer, røke kan han allerede”(2). Den 28. mai 1850 fikk von Hanno så en varm anbefaling til stipend av Chateauneuf og drar glad til Norge for å assistere ham. Han sier selv ”...for meg vil De alltid stå som den jeg har alt å takke for, Deres omsorg for meg og kjærlighet til meg skal aldri bli glemt (3).

Men arbeidet i Christiania var knapt kommet i gang før Chateauneuf kaller ham til seg og sier: ”Gå til overlærer Møller og si at jeg flytter ut og vil skilles, sådanne gale mennesker har jeg aldri sett”.

von Hanno gjorde som han ble bedt, uten synlig glede. Den 16. august drar Chateaufort tilbake til Hamburg – ”en hjernesykdom som ikke kan helbredes”. De sees aldri mer.

Den 21. august begynner den unge von Hanno hos den veletablerte tyskfødte arkitekt Heinrich Ernst Schirmer, og blir der året ut. Sommeren 1851 skriver han fra Hamburg: ”Jeg lengter til Christiania som om det var min fødeby”. Han blir mottatt av Schirmer – ”...men det er merkelig at jeg alltid føler en viss kulde mellom oss, hva det kan komme af?” (4)

Mer eller mindre overlatt til seg selv kastet den unge lovende stenhugger og ornamenttegner seg over mangfoldige oppgaver som han må ta over etter Chateaufort ved Trefoldighetskirken. Både den gang og i ettertid har det vært enighet om at det ble gjort på en glimrende måte. Svensken ble til arkitekt.

von Hanno oppfører nå flere privatboliger i St. Olavsgate, bl.a. for seg selv, begynner en tegneskole hvor bl.a. Th. Kittelsen går, han tegner i avisene, er en glimrende samtidsskildrer, tegner frimerke for Posten i 1872, det såkalte ”Posthornmerket” som er Europas lengst benyttede uforandrede frimerke; han oppfører en rekke bygninger rundt om i landet sammen med Schirmer, og er en glimrende vert for tilreisende kulturpersonligheter!

”Hans hus var i mange aar et av de faa i Kristiania, hvor kunstvenner til stadighet møttes – vel ikke en salon efter fransk mønster, men et kunstnerhjem efter tysk smak, med tyske sentenser malet over dører og påvægger, velkomstord og visdomsord som husets herre hadde samlet paa sine sommerreiser i sit fædreland, i gamle tyske hjem, i vinstuer og bierkneiper. For en ekte tysk kunstnernatur bodde i von Hanno – den sympatiske tyskhed som er saa uendelig fjern fra prøiseriet, det varme gemyt, den alvorlige kunstneriske stræben, det arbeidssomme sind, den flittige haand, udmerket ham, præget hele hans væsen og satte sit præg ogsaa paa hans omgivelser, hans hjem”. (5)

I tillegg til alt dette ble han stamfar til en betydelig kunstnerslekt i Norge, mange av dem med fotfeste både i Apollons og Mars’ verden. Hans tyskfødte hustru skjenket ham to sønner, den *eldste* var sanitetsoberst og en glimrende tegner, *Albert Oscar von Hanno (1862-1938)*. Hans sønn igjen var maleren *Carl von Hanno (1901-1953)*, gift med Rigmor von Hanno (f. Osen), billedhugger og arkitekt. Carls bror, *Johan Albert von Hanno (1894-1952)*, var også arkitekt og lærer i tegning, han var gift med keramikeren *Ingeborg von Hanno (f. Ulstad, 1919)*. Deres datter er skuespilleren Eva von Hanno (1945-)

Den *yngste sønn*, *Carl Wilhelm von Hanno (1860-1912)*, ble arkitekt som faren og var gift med *Ingeborg (1867-1927)*, datter til hoffjegermester Gjerdrum. Dette ga innpass til det unge kongehus, og deres datter ”*Lillian*” (1897-1969) ble dronning Mauds hoffdame. Hennes eldre bror, major *Otto Friedrich Wilhelm von Hanno (1891-1956)*, var tegner og en kjent teatermaler. Han var i første ekteskap gift med Erna Wadel (”Pus” Thaulow, 1895-1985) og fikk sønnen *Carl Catovon Hanno (1916-1941)*, utdannet som flyver, dro til England og ble instruktør i ”Little Norway”, falt i 1941. I andre ekteskap var Otto F.W. von Hanno gift med skuespilleren *Lillemor von Hanno (f. Gjems Selmer (1900-1984))*. (6)

Nå har vi fått et glimt inn i von Hannos bakgrunn, mannen og arkitekten, Christiania og tiden, hjemmet og slekten – en liten, men fargerik bit av hovedstadens historie. Vi kan nå gå inn og se på det preg han satte på byen.

Det blir i det alt vesentlige hans tre hovedverk ved siden av Trefoldighetskirken: Grønlandskomplekset, Norges Geografiske Oppmåling og Oslo Militære Samfund.

Vi har streifet Trefoldighetskirken (1850-1858), som altså står frem som den fremste sentralkirke i Norge i 1800-årene. Med det opprinnelige blåmalte hvelv med gullstjerner og von Hannos nydelige hugne detaljer er den et storverk fra den tiden. Som jeg har skrevet tidligere: "The superb craftsmanship revealed in the building of the *Church of the Holy Trinity* should be credited less to Chateaufort than to von Hanno... The architectural treatment of space, the stylistic unity and quality of the finish are such that the interior, as it now stands, must be considered the most perfect ecclesiastical interior in Norwegian neo-Gothic – a counterpart to Oscarshall's position in secular architecture".(7)

Grønland kirke er hans andre store sakrale bygg, men denne gangen utvidet med skole, brann- og politistasjon, (1864-1869), et byplanmessig mestergrep. Den prøisiske kirketype fra 1840-årene lå nok her til grunn, kombinert med offentlige bygninger for den nye bydel. Stilen er enkel, tysk middelalderinspirert, i upusset tegl. Kompleksets kvalitet holder den dag i dag. Vanskeligere var det imidlertid i 1970-årene å overbevise Grønland menighetsråd om at det den gang supermoderne gulvbelegg som von Hanno introduserte i kirken – nemlig asfalt – burde bevares! (8)

Hans samarbeid med Heinrich Ernst Schirmer (1814-1887) må nevnes med noen få ord fordi det var en usedvanlig rik og utfordrende periode i norsk arkitektur, hvor disse to satte sitt preg, ikke bare på hovedstaden, men på det hele land i de ni år samarbeidet varte frem til 1862.

Schirmer kom som assistent til Linstow i 1838 ved oppføringen av det Kgl. Slott, anbefalt av ingen ringere enn I.C. Dahl. Men i motsetning til von Hanno forble han tysker og dro tilbake til hjemlandet i 1883. Ikke mindre enn 20-30 fengsler ble oppført, selvfølgelig med Botsfengselet i Cristiania som det viktigste. Blant andre offentlige bygg kan nevnes 10-15 kirker, en lang rekke jernbanestasjoner, foruten sykehus og festninger. Ingen arkitekter i vårt land har noen sinne satt så sterke spor etter seg i den offentlige byggevirksomheten som disse to. I tillegg kommer privatoppdrag.

Praktisk talt alt hva de tegnet ble oppført i upusset tegl i en nøktern, til tider storladent, tysk middelalderinspirert stil. Et unntak er utkastet til Stortinget som Schirmer og von Hanno leverte i 1857. Her utfolder de seg med et langt rikere formspråk, med bruk av trappegavler, dekorative tårn og andre elementer. Med denne hånd og i denne ånd ville Stortinget ha sett ut som et påkostet tysk *Rathaus*.

*

Et storverk av von Hanno er Norges Geografiske Oppmåling, 1876-1879. Bygningen ble oppført etter hans brudd med Schirmer i 1862, teglen er nå pusset og stilen mindre middelalderpreget. Bygningen har gjennom årene tjent andre formål, men ruver i dag fremdeles som et sentralt element mellom det Kgl. Slott og Universitet. Ved innvielsen den 31. august ble arkitekten meget rørt og takket varmt, det ble drukket 23 flasker sherry og spist 240 småkaker, skriver han i sin selvbiografi.(9)

Vi kommer nå til hans hovedverk ved Akershus festning, Oslo Militære Samfund. Fra 1856 var Akershus ikke lenger en operativ festning, ikke desto mindre ble den nå utbygget mer enn noen sinne før, i det alt vesentlige som arsenal og til Hærens formål. Vi fikk hovedarsenalet, nå Forsvarsmuseet, Høymagasinet, Kavaleristall med plass til i alt 260 hester, dessuten Ingeniørkompaniets stall, ja, enkelte spøkefugler talte også om "Ingeniørstallen". Gewalderboligen, nå Politiets rytteravdeling, var tegnet av von Hanno, mens meget av det andre tegnet han sammen med Schirmer.(10)

Alt i 1866 hadde Stortinget besluttet å yte gratis tomt til byggingen av Oslo Militære Samfund. Samfundets byggekomité ønsket en stor sal på minst 250 kvadrat-alen med bordplass til 100 personer. Videre trengtes rom for biljard og bibliotek, bolig for vaktmester, restauratør og "husinspektør". Som arkitekt Guthorm Kavli så riktig sier i sin artikkel i *Forsvaret og samfundet* i 1976, søkte man ikke lenger etter arkitekt blant Forsvarets ingeniøroffiserer, noe som hadde vært helt naturlig bare et halvt århundre tidligere. Den tid var forbi. Valget falt på den populære von Hanno som nettopp holdt på å avslutte det store kompleks, Norges Geografiske Oppmåling.

Von Hanno var på dette tidspunkt en meget vel etablert 50-åring, han hadde lenge vært opptatt av Akerhusområdet, bl.a. som snap-shot tegner, og som vi har hørt, som arkitekt. Men en gratis tomt kan koste dyrt. Området var delvis myrlendt slik at den ene del av huset måtte bygges på fast fjell, mens den annen måtte bygges på tømmerflåte. Dette var en vanlig fremgangsmåte for fundamentering, brukt så sent som i 1890-årene da Nationaltheatret ble oppført. Og med de samme følger.

Men dette var det ingen som tenkte på da grunnsteinen ble nedlagt den 4. oktober 1876 – og enda mindre noen av de 250 festkledde gjester ved det store innvielsesball den 12. november 1878. Den 15. desember ga arkitekten en middag i sitt hjem for 25 gjester kl. halv fem.(11) Heller ikke han kunne vite at 50 år senere skulle Kongens gate føres forbi bygningen og ødelegge fundamenteringen. Men som Kåre Berg skriver "man kan trygt si at et nytt avsnitt i Samfundets historie begynner med husets innvielse.(12)

Bygningen skiller seg fra von Hannos arbeider i Schirmer-perioden ved tre vesentlige trekk: For det første er tegnen nå pusset slik at bygningen fremstår som glattere, hardere og klarere, dernest er detaljeringen langt rikere, vi fornemmer den begavede ornamenttegner, og til slutt utmerker bygningen seg ved sin massefordeling i et klart modellert, additivt system. Hans laverte akvareller viser at han nettopp har tenkt slik; bygningsmassen er ikke differensiert ved fargesetting; ornamenter og detaljer er ikke fargelagte. Det er dette som gir bygningen – så relativt liten som den enn er – et monumentalt preg, slik at den kan hevde seg i dette miljø mellom streng og tung empire og 1600-tall bastioner. Stilbetegnelsen lar vi ligge, den kan kalles nyromansk, tysk senhistorisme eller Rundbogenstil.

Er det så forbilder? Guthorm Kavli har lansert den litt pretensiøse tanke at det franske barokk-klassiske slott Vaux-le-Vicomte kan ha tjent som inspirasjon.(13)

Det er vel egentlig heller felles tankegods som lå i hele historismens ide. Det som er sikkert er at von Hanno i romdisposisjon fjerner seg fra alt som har med middelalder å gjøre – naturlig nok i et 1800-talls selskapslokale – men nærmer seg fransk-italienske palasstradisjoner.

Hovedrommet legges i piano nobile, men av økonomiske grunner var det umulig å oppnå den moderne løsning med åpne gallerier. Det var jo nettopp det Christianiasocieteten kjente fra Logebygningen, 1839, bare noen hundre meter unna, og ikke minst fra det Kgl. Slott, 1840. Det var jo nettopp i disse åpne gallerier at societetsdamene satt med sine vifter eller lorgnetter, og kunne se sine beundrere spise – eller håpe på en dans. Denne tradisjonen er i hvert fall middelaldersk.

Men vi aner arkitektens tenkning og dilemma; i stedet for gallerier modellerer han frem smale felter med nisjer og halvsøyler – opprinnelig tenkt for figurer – som nettopp fører tanken til gallerier. Dette var von Hanno's og byggekomiteens resignasjon overfor de store drømmer – i erkjennelsen av det økonomisk uforsvarlige. Men i himlingen utfoldet han seg fritt.

Et vesentlig trekk ved dette fornemme hus, er trapperommets funksjon slik det også avspeiler seg i den ytre arkitektur med portalsmykket hovedinngang. Trappen er karakterisert av en funksjonell selvfølgelighet, en formell beskjedenhet og en håndverksmessig perfektjonisme. Den er nå reetablert etter en senere ødeleggelse slik at det nå blir harmoni mellom den monumentale entre og adkomsten til hele husets Pièce de Resistance – Festsalen.

Spesielt interessant er det at von Hanno tenkte like meget på fasaden mot Myntgaten som mot Kongens gate, Ja, egentlig mer. Mot Myntgaten har han anlagt de tre monumentale rundbuer over to etasjer, bak hvilke skjuler seg det som Kavli kaller *antechambre, le chambre de parade*, - biblioteket – og *le cabinet* – spilleverrelset.(14) Bak disse lå selve hovedsalen. Hovedinngangen mot Kongens gate har kanskje voldt arkitekten mere brydderi, både hva angår funksjonssymbolisme og fargesetting.

*

Oslo Militære Samfund fungerte som sosialt sentrum like til mindre ønsket tysk innflytelse gjorde seg gjeldende. Da ble bygningen *Soldatenheim*, taket i festsalen ble senket og nytt bjelkelag lagt inn lenger ned. Jeg tror ikke det var slik von Hanno hadde tenkt seg en ekstra etasje i Festsalen.

Oslo Militære Samfund var ikke sen om å rehabilitere sitt kjære hjem, om enn den hele og fulle oppussing tok tid. Til det trengte man et jubileum, et rundt og godt jubileum. 20. mai 1975 kunne *Norsk Ukeblad* fortelle om det 150 år gamle Samfund og den "ærvverdige bygning med det enestående portrettgalleri og de glitrende baller".(15) De store setningsskader ble også nevnt – interessant nok var man midt i "Det europeiske Arkitekturvernår".

Året etter, i oktober 1976, hadde ting modnet seg og kommandørkaptein Kåre Berg holdt et fengende foredrag om Samfundets historie. Han sluttet med å si at "det nå er blitt uomgjengelig nødvendig å få fundamentert bygningen trygt". Og han føyde til: "Vi har sett at 200 medlemmer reiste bygningen ved å gi store bidrag av små lønninger. Vi er nå 1100 medlemmer – la oss ta frem litt av ånden fra 1860- og 1870-årene og gi bidrag som monner".(16)

Dette var signalet! Nå gjaldt det, ikke minst, å avvikle den spesielle situasjon som oppsto ved H M Kongens ankomst til møtene. Det første han nemlig gjorde var, etter å ha forsert den skjeve døren inn til salongen i andre etasje, å skritte oppover gulvet for å kjenne hvor hard "motbakken" var blitt siden sist.(17) Onde tunger ymtet om at Oslo Militære Samfunds medlemmer på grunn av bygningens beliggenhet, bare hadde "halvmilitær status".

18. februar 1977 nedsatte Samfundet en huskomite med følgende mandat: "Komiteens oppgave er å undersøke hva som bør gjøres for å restaurere Myntgaten 3, og legge frem forslag om hvordan de foreslåtte restaureringsoppgaver kan finansieres".(18)

Kåre Berg pekte seg ut som den selvfølgelige formann. Vi skal ikke gå inn i det meget vel organiserte og utmerkede arbeid som komiteen utførte, men det utviklet seg snart et meget godt samarbeid med den nyutnevnte riksantikvar. Han tok opp tråden og skrev til forsvarsminister Rolf Hansen, "Riksantikvaren betrakter Oslo Militære Samfunds bygning som et meget verdifullt innslag i festningsbildet, og betrakter den i høyeste grad som verneverdig og vil på alle måter hindre at den rives eller forandres".(19)

Bygningen ble etter en vellykket innsamling så fundamentert med stål til fast grunn – ingen motbakker eller mursprekker lenger. Riksantikvaren lot bygningen grundig fargeundersøkes utvendig og innvendig.

Det var nok flere som håpet at den skittenhvite bygning nå kunne bli mer fargerik og at von Hannos vakre detaljer kunne komme bedre til sin rett. Men alle undersøkelser, både i arkiver og av eksteriøret selv, viste at arkitekten hadde tenkt bygningen som en helhet i *en* farge. Og slik måtte det bli. Den opprinnelige "lys gulgrå med svakt rosa skjær"(20) ble tatt opp igjen, men man fant heldigvis at "sokkelen kunne ha vært noe mørkere". I inngangspartiet fant man imidlertid spor etter en noe mer festlig fargebruk, og den ble malt opp og gir i dag en fornem ankomst. I interiøret derimot var von Hannos fargebruk langt festligere – som dere alle kan se.(21)

*

Det sivile samfunn har forandret seg i den tid von Hannos bygning har stått ved Akershus' murer – det har også Oslo Militære Samfund. Medlemmer blir ikke lenger holdt med piper og tobakk, men ånden og samholdet synes for meg å være det samme: Viljen til å føre de beste tradisjoner videre. Det er denne vilje og evne jeg gjerne vil hylde, og takke for at jeg fikk være med ved arbeidet i 1970- og 80-årene, og i dag har fått anledning til å hylde også arkitekt Andreas Friedrich Wilhelm von Hanno.

NOTER

1. St. Tschudi-Madsen, *Works of Chateauneuf in London and Oslo*, Oslo 1965, s. 40. Se også *idem*, "Alexis de Chateauneuf. Europeer i Cristiania", *Fortidsminneforeningens Årbok 1965*, Oslo 1966, s. 105-122.
2. A.F.W. von Hannos selvbiografi, Oslo Bymuseum, s. 8.
3. *Ibid.*, s. 23
4. *Ibid.*, s. 32.
5. Fr. B. Wallem, *Andreas Friedrich Wilhelm von Hanno 1816-1926*, Oslo 1926, s. 11.
6. Forfatteren takker Tertit von Hanno Aasland for hjelp med opplysninger ang. fam.
7. St. Tschudi-Madsen, *op. Cit.*, s. 62.
8. Ole Petter Bjerkek, "Anvendelse av asfalt som kirkegulvbelegg i det forrige århundre", *Fortidsminneforeningens årbok 1976-77*, Oslo 1978, s. 78-83
9. A.F.W. von Hanno, *op. Cit.*, *ad dato*.
10. Bjørn Sverre Pedersen, "Akershusområdet i 1800-årene", *Fortidsminneforeningens Årbok 1964*, Oslo 1965, s. 119-126. Di viktigste arbeidene von Hanno utførte alene, utenom den som er nevnt i artikkelen, er følgende: Karl Johans gate 37, 1858-1861, ombygd 1867; minnestøtte over Christian Magnus Falsen, Vollebekk, Ås 1864; Josephines gate 16, 1867; Villa Søholm, Drammensveien 74, 1867 (revet); Gjertsens skole, St. Olavs plass 5, 1868; St. Olavs gate 3, 5, 7, 9, 11, 13,21, a,b,c, 1870-årene; St. Olavs gate 29, eggen villa med atelier i bakgården, 1870-årene; sokkelen til Schweigaardstatuen på Universiteteplassen, 1876; Stortorvet 2, 1879; Arendal Gymnas, 1879.82; Pilestredet 20, 1882. Dessuten Meridianstøtten i Hammerfest. Representert i Nasjonalgalleriet med 240 tegninger.
11. A.F.W. von Hanno, *op. Cit.*, *ad dato*.
12. Kåre Berg, "Oslo Militære Samfunds historie gjennom 150 år", *Forsvaret og Samfundet*, Oslo 1976, s. 243-276 (257).
13. Guthorm Kavli, "Samfundets bygning som må bevares", *Forsvaret og Samfundet*, utgitt i anl. OMS*s 150-års jubileum, Oslo 1976, s. 278-288.
14. *Ibid.*
15. Norsk Ukeblad, 20. mai 1975. Se også Kåre Bergs ovennevnte artikkel i *Forsvaret og Samfundet*, Oslo 1976.
16. *Aftenposten*, 4. oktober 1976.

17. *Ibid.*
18. Oslo Militære Samfund, Myntgaten 1, Riksarkivarens arkiv.
19. St. Tschudi-Madsens brev til Forsvarsministeren, 17, juni 1977. Ra's arkiv.
20. Restaureringskonsulent O. Hellands rapport vedr. Myntgt 3, September 1980.
21. *Ibid.*